

ЛОКАЛЬНІСТЬ ЕЛЕМЕНТІВ ЕТНОКУЛЬТУРИ У ФРАЗЕМІЦІ ГОВІРОК

Наталія Коваленко

доктор філологічних наук, доцент

Кам'янець-Подільський національний університет

імені Івана Огієнка

ndm.kovalenko@gmail.com

Цілісний аналіз фразеології всього діалектного континууму української мови є одним із першочергових завдань. Втрата навіть невеликої кількості одиниць призведе до прогалин в описі національної фразеосистеми, територіального поширення одиниць, міжговіркових та міжмовних зв'язків.

Матеріали дескриптивних праць, тексти говіркового мовлення із діалектних хрестоматій ще й до цього часу залишаються поза увагою українських фразеологів, хоч спостережено, що в текстах трапляються невідомі чи незафіксовані раніше одиниці в контекстах їхнього вживання.

Теоретичні напрацювання з української фраземіки (В. Лавера, Л. Скрипник, М. Демського, Н. Бабич, В. Ужченка, Н. Венжинович та ін.), лексикографічні описи окремих говорів та говірок (Г. Аркушина, М. Голянич, З. Мацюк, Г. Доброльожі, Н. Коваленко, Г. Ступінської та Я. Битківської, А. Сагаровського, В. Ужченка та Д. Ужченка, В. Чабаненка та ін.) уможливають порівняльний аналіз різних українських діалектних ареалів як крок до вирішення проблем про своєрідність мовних явищ, пошук джерел і способів творення фразеологічних одиниць, причин втрати їхніх формальних варіантів, ступінь побутування на певних територіях.

У сучасній українській діалектології утвердилася практика запису та видання великих текстів зв'язного діалектного мовлення окремими збірками, що презентують окремий говір чи його частину, автентичність яких здебільшого підтверджена аудіозаписами. Саме наративи дозволяють дослідити контексти фразеовживань, інформативність одиниць у комунікації та ін.

Зауважимо, що на сьогодні описано побутування фразеологічних одиниць на окремих територіях, але цілісного погляду на фразеосистему українського діалектного мовлення досі немає. Цим зумовлена актуальність нашого дослідження.

У діалектному мовленні, як і в літературній мові, фразеологізми завжди актуалізують різні характеристики людини (розум, мовлення, зовнішність, поведінка, вчинки), а також абстрактні поняття (мало, багато, нічого), стани природи (тихо, безвітряно, ясно), уявлення про час і відстань (давно, дуже давно, недавно, далеко, близько) та ін.; підтверджено збіг структури та семантики одиниць у різних говорах, а також збереження фонетичних, лексичних діалектизмів, архаїзмів. Фразеологізми говірок кодують загальні ціннісні уявлення людини про навколишній світ, підтверджують здатність образно щось чи когось характеризувати, давати оцінку через компонент (назву птаха, тварини, рослини, предмета та ін.), але у деяких говірках визначено специфіку метафоричних перенесень, акценти на різних ознаках.

На різних територіях оприявлені переваги у використанні символічних компонентів у складі фразем (наприклад: *індик, трухан, сова, каня* — на позначення поняття ‘сердитися, гніватися’; *голова, тямка, сама* — на позначення процесів пам’яті та ін.), виділенні різних ознак чи рис об’єкта у складі фразеологізмів.

Наприклад, східнополіський вираз *покрас|нев, як у |буся |дзюба* [Лисенко 1961, с. 27] доповнює синонімічний ряд компаративних фразеологізмів на позначення поняття ‘засоромитися’, які виявляються у трьох наріччях української мови: у західно-подільських говірках — *почеирво|н’іти йак рак* [Коваленко 2019, с. 289], *зачеирво|н’ітиес’а шо |рожа* [Коваленко 2019, с. 295], *почеирво|н’іти йак неир|ц’уга* [Коваленко 2019, с. 259]; західностепових — *зачервонів як буряк* [Юрченко, Івченко 1993, с. 20].

На позначення поняття ‘дурний’ у різних ареалах виявляємо такі образні конкретизатори: у середньополіських говірках — *в голові гнила капуста* [Доброльожа 2010, с. 43]; західноподільських — *ка|пуста ў голо(у)|в’і* [Коваленко 2019, с. 151]; лемківських — *в го’лові тендеріза* (кукурудза) [Вархол, Івченко 1090, с. 131]; закарпатських — *в г’ол’ві’ мох* [Дзендзелівський 1993, III, к. 142]; східностепових — *голова травою напхана* [Івченко 1996, с. 134].

Семантичні акценти пояснюємо соціальними чинниками, навколишньою природою, територіальними особливостями ведення господарства, сільськогосподарськими традиціями, психологією сприйняття дійсності, правилами моралі етносу, що зафіксовано у фразеологічній картині світу.

Діалектне мовлення постійно продукує закодовані у внутрішній формі фразеологізми, які не тільки утворені у відповідній культурі, часто «народжені» з культурними компонентами, а й зберігають узагальнене надслівне вираження елементів етнокультури. Зіставлення особливостей уживання фразеологізмів та їхніх компонентів за діалектними текстами і словниками, що відтворюють локальні особливості різних діалектних зон, виявило наявність у діалектах однакових одиниць, варіювання компонентів, різну семантику однакових за структурою сталих виразів.

У діалектному мовленні зафіксовано лексеми, які збереглися лише в сталих виразах, їх не виявлено в «позафраземному» вживанні (*ходи́ти, йак сеимбри́л'а 'блукати, ходити без певної мети по селах'; дати джору, дати джосу, дати ньори 'втікати', |бити |гандри — 'байдикувати, пустувати, гратися'; нада|вати |кухтел'іў, каркувого дате, гену дати — 'набити'; грати в бетки 'Великодня гра крашанками; виграє той, у кого крашанка не поб'ється'*) та ін.

У деяких говірках однакові за компонентним складом фразеологізми нерідко виявлено з різним значенням, напр.: *сушити зуби 'сміятися', 'голодувати'; дуба дати 'замерзнути', 'померти'; голова місце шукає 'дурний', 'хтось вплутується в небезпечну ситуацію'* та ін.

Дослідження просторового поширення фразеологізмів та їхніх компонентів уможливило виявлення ситуацій, коли носії говірок: 1) розуміють семантику лексеми і вживають її у складі фразеологізму; 2) знають значення запропонованого слова, але не вживають із ним фразеологізмів; 3) використовують фразеологізми з компонентами, значення яких для них невідоме.

Отже, фразеологічні одиниці відіграють велику роль у творенні мовної картини світу носіїв говірки, адже саме вони є виразниками оцінності (позитивної чи негативної).

Важливим і невідкладним завданням є укладання регіональних фразеологічних словників на основі текстів діалектного мов-

лення, де найповніше розкривається природа фразеологізмів, їх варіювання, здатність передавати найтонші почуття та емоційні стани мовців, свідчення про мовну вправність носіїв говірок. Отримані результати стануть важливим складником лінгвогеографії, лексикографії, спонукатимуть до створення синтетичного загального фразеологічного словника українського діалектного мовлення.

Література

1. Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. Пряшів, 1990. 160 с.
2. Дзендзелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської обл. України (лексика). Ужгород, 1993. Ч. III. 464 с.
3. Доброльожа Г. М. Фразеологічний словник говірок Житомирщини. Житомир : ПП Туловський, 2010. 404 с.
4. Івченко А. Українська народна фразеологія: ареали, етимологія. Харків : Око, 1996. 160с.
5. Коваленко Н. Д. Фразеологічний словник подільських і суміжних говірок. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Рута», 2019. 412 с.
6. Лисенко П. С. Словник діалектної лексики Середнього і Східного Полісся. Київ : Вид-во Академії наук Української РСР, 1961. 72 с.
7. Юрченко О., Івченко А. Словник стійких народних порівнянь. Харків, 1993. 172 с.

Наталія Коваленко. ЛОКАЛНОСТ НА ЕТНОКУЛТУРНИТЕ ЕЛЕМЕНТИ ВЪВ ФРАЗЕМИКАТА НА ГОВОРИТЕ